

Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri

Ceyhun Can ÖZCAN*
İbrahim ÖZMEN†
Günay ÖZCAN‡

ÖZ

Küreselleşme kavramı geniş bir anlam içermesine rağmen ülke ekonomilerinin dışa açıklığı anlamında da kullanılabilir. Dünya ekonomisinde 1980 yıllarda başlayan serbestleşme süreci Sovyet Bloğuna dair son dönem siyasi gelişmeler ile de yakından ilgilidir. Dünya ticaretine entegrasyonu oldukça önemli olan yükselen ülkeler ve ekonomileri, ticaretin serbestleşmesi ve küresel sisteme entegrasyon açısından özel bir konumda sahiptirler. Küreselleşen dünya ekonomisinde, farklı yapıdaki ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonunda üstesinden gelmek zorunda oldukları sorunlardan birisi de ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerine olan etkilerinin tam olarak anlaşılabilmesidir. Bu bağlamda iki değişken arasındaki karşılıklı veya tek yönlü ilişki ülke ekonomilerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışma yükselen ekonomilerde ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 18 yükselen ülke ekonomisine ait 1992-2015 dönem verileri ile incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla ticari dışa açıklık ve kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla arasındaki ilişki çeşitli ekonometrik testler ile sınanmıştır. Çalışmada, serilerin durağanlığına dair 1. nesil panel birim kök testleri tercih edilmiştir. Diğer yandan seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin anlaşılması için Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi ve yatay kesit bağımlılığını da göz önünde bulunduran Emirmahmutoglu-Köse ve Konya panel nedensellik testleri tercih edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen birim kök test sonuçlarına göre, ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme değişkenleri birinci farkında durağan olmaktadır. Bu sonuçlar her iki değişkeninde ekonomik şoklardan etkilendiğini ancak çeşitli politik veya ekonomik araçlarla tekrar dengeye geldiğini göstermektedir. Diğer yandan nedensellik testlerine ilişkin sonuçlar arasında Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi panelin genelinde kişi başı gayri safi hasıladan (Gdpp) ticari dışa açıklığa (Open) doğru nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak küreselleşme sürecinde ülkelerin bir birleri ile ekonomik etkileşimleri göz önünde bulundurulduğunda, Emirmahmutoglu-Köse ve Konya nedensellik testlerine ait bireysel nedensellik testi sonuçları Çin ve Romanya'da ticari dışa açıklıktan kişi başına gayri safi hasılaya doğru, Filipinlerde ise kişi başı gayri safi hasıladan ticari dışa açıklığa doğru nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre özellikle Çin, Romanya ve Filipinler iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinde diğer ülkelere göre ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ticari Dışa Açıklık, Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, Bootstrap Panel Nedensellik, Yükselen Ekonomiler

Causality Relationship Between Trade Openness and Economic Growth: Emerging Market Economies

ABSTRACT

Although the concept of globalization does not have a broad meaning, it can also be used to mean the trade openness of the country's economy. The liberalization process that started in the 1980s in the world economy is closely related to the recent political developments of the Soviet Bloc. Emerging countries, where integration of world trade is very important, have a special position in terms of trade liberalization and integration into the global system. One of the problems that the globalized world economy has to come from its superior in the integration of the countries in the different structure to the world economy is the full understanding of the effects of the trade openness on economic growth. In this context, the mutual or unidirectional linkage between the two variables is important for the understanding of the country's economy.

This study aims to investigate the relationship between trade openness and economic growth in emerging economies with data from the 1992-2015 period of the emerging economies. For this aim, the linkage between trade openness and per capita gross domestic product has been tested with various econometric tests. In the study, first-generation panel unit root tests were chosen for the stability of the series. On the other hand, Emirmahmutoglu-Köse and Konya panel causality tests were chosen for the understanding of the causality relation between the series, taking into account the Dumitrescu-Hurlin panel causality test and the cross-section dependency.

According to the unit root test results show that the trade openness and the economic growth variables are at the first level. These events show that the series is affected by economic shocks however they are rebalancing through various political or economic instruments. On the other hand, among the results of causality tests, Dumitrescu-Hurlin shows that per capita GDP leads to trade openness throughout the panel causality test in panel common. In addition, given the economic interactions of

*Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-1951-5894 , ccozcan@konya.edu.tr

†Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-2632-4217, ibrahimozmen@selcuk.edu.tr

‡Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-1950-4255, gaket@konya.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 15.06.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 14.06.2018

some of the countries in the globalization process, the individual causality test results of the Emirmahmutoglu-Köse and Kónya Panel Causality Tests show that in China and Romania there is a unidirectional causality between per capita GDP and trade openness. The results of the same test show that in the Philippines, the per capita GDP is the reason for the trade openness. According to these results, China, Romania, and the Philippines are at the lead of the causality linkage between the two variables in contrast with other countries.

Keywords: Trade Openness, Per Capita Gross Domestic Product, Panel Causality, Emerging Economies

1. Giriş

Dünya ekonomisinin 20. yüzyılın içinde geçirdiği iki temel değişim iktisat literatüründe de bir hayli önemli bir konuyu gündeme taşımıştır. Bu iki temel değişimden ilki küreselleşme kavramı ile ifade edilmektedir. Bir diğer temel değişim ise Sovyet Bloğunun dağılması ile birlikte küreselleşmenin gelişimidir. Bu iki olgu klasik iktisat teorisinin de ilgi alanını oluşturan iktisadi söylemin konusunu oluşturmaktadır. Küreselleşme kavramı geniş bir anlam içermesine rağmen ülke ekonomilerinin dışa açıklığı anlamında da kullanılabilir. Ülke ekonomileri açısından dışa açıklık iki alt başlığa ayrılmaktadır. Bunlardan ilki ticari serbestleşme iken bir diğeri ise finansal serbestleşme ile ifade edilmektedir. Tanım olarak dışa açıklık kavramı çok net olmamakla birlikte ticari serbestleşmeyi ifade etmektedir. Burada ticari serbestleşme ile mal veya hizmet piyasaları üzerindeki ulus devletlerin kontrolünün azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması ve bu sayede küresel piyasalara entegrasyonu ima edilmektedir (Atamtürk, 2007; 76).

Dünya ekonomisinde 1980 yıllarda başlayan serbestleşme süreci Sovyet Bloğuna dair son dönem siyasi gelişmeler ile de yakından ilgilidir. 1980'li yılların sonuna doğru Polonya ile başlayan SSCB'nin çözülme süreci, Macaristan ile devam etmiştir. 1990 yılların sonunda Sofya Kararları ve 1991 yılında Gorbaçov'un istifası ile çözülme süreci sona ermiş, 1992 yılının başında SSCB resmen ortadan kalkmıştır. Dünya ticaretine entegrasyonu oldukça önemli olan SSCB'nin ortadan kalkması ile ortaya çıkan ülke ve ekonomileri, ticaretin serbestleşmesi ve küresel sisteme entegrasyon açısından özel bir konumda sahiptiler.

Küreselleşen dünya ekonomisinde, farklı ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu sürecinde üstesinden gelmek zorunda oldukları sorunlardan birisi de ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerine olan etkilerinin tam olarak anlaşılabilmesidir. Her ne kadar dışa açıklık tanımı çeşitli çalışmalarda farklı şekilde ele alınmış olsa da, değişkenler arasındaki teorik ilişki; dışa açıklığın artması durumunda ekonomik büyümenin pozitif yönde etkileneceğine dairdir. Teoride yer verilen pozitif ilişkinin temelinde yer alan hipotez Smith (1776)'ın Mutlak Üstünlükler teorisi ve Ricardo (1773)'ün Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisine dayanmakla beraber Hecksher-Ohlin (1991)'in Faktör Donatım teorisi bu teoriyi ve teori kapsamında öne sürülen hipotezleri güçlendirmiştir.

Teoride öne sürülen hipotez birçok ampirik çalışmanın sonuçları ile desteklenmektedir. Ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğuna dair çalışmalar 1970'li yılların sonlarına doğru artış göstermektedir. Bu çalışmalar temelde üç nesle ayrılabilir, Michaely (1977), Krueger (1979), Tyler (1981), Kavoussi (1984)'ye ait ilk nesil çalışmalarda üretim fonksiyonu tabanlı regresyon modeli kurulurken Timmer (1988) ve Syrquin (1988)'e ait ikinci nesil çalışmalarda alternatif ihracat modelleri ve yapısal değişiklikler önem kazanmıştır. Son olarak günümüz çalışmalarını denilebilecek üçüncü nesil çalışmalarında doğrudan nedensellik üstüne testler ön plandadır; Grossman ve Helpman (1991), Romer (1993), Barro ve Sala-i Martin (1995) ve Gundlach (1997)'in çalışmaları üçüncü nesil çalışmalar arasında öncü ampirik çalışmalar olarak dikkat çekmektedir. Yine konu hakkında önemli bir nokta ise değişkenler arasındaki ilişkinin ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermesidir.

Bu kapsamda ele alınan bu çalışmada ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki teorik ilişki yükselen ekonomikler olarak adlandırılan 18 ülke için 1992-2015 yıllarını kapsayan yıllık veriler yardımı ile analiz edilmiştir. Çalışmanın giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin teorik altyapısı hakkında bilgiler sunulmaktadır. Üçüncü bölümde konu hakkında literatürde yer alan önemli çalışmaların yöntem, değişkenler ve sonuçlarına dair literatür taramasına, dördüncü bölümde çalışmada uygulanacak yöntem ve test edilecek modele dair açıklamalara ve değişkenlere yer verilmektedir. Takip eden bölümde ise bu çalışmada yer verilen ülkelere ait verilerin ekonometrik yöntemlerle analiz edilmesi ile elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde çalışmadan elde edilen sonuçlar teorik perspektif yardımı ile yorumlanarak politika önerilerine yer verilmiştir.

2. Teorik Çerçeve

Uluslararası ticaretin açıklığı, doğrudan yabancı yatırımların, sermaye girişlerinin, malların ve hizmetlerin belli bir ülke veya bölgelere doğru ilerlediği bir kanaldır. Bu kanalda aktarılan kaynaklar gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyümenin temelidir.

Ekonomistler, özellikle Adam Smith (1776) ve David Ricardo (1773)'ten bu yana, dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir rol oynadığını kabul etmişlerdir. Bu rol Adam Smith'in uzmanlaşma kavramı ve Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde yer almaktadır. Ticaret, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malları üretme konusunda uzmanlaşmaları durumunda doğrudan kişi başı gelirini artırabilir ancak aynı zamanda, teknoloji transferi, ürün çeşitliliği, artan ölçek ekonomileri, kaynakların verimli tahsisi ve dağıtımı gibi diğer kanallar yoluyla gelişmeyi dolaylı olarak teşvik edebilmektedir. Bununla birlikte, ticaret ortakları arasında birbirinden önemli ölçüde teknoloji ve sermaye birikimi farklılığı söz konusu olduğu durumlarda ekonomik entegrasyon, dünya çapındaki büyüme oranlarını artırsa bile, bireysel olarak ülkeleri olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Pigha-Balanika, 2013; 7).

Teorik olarak hem korumacılık hem de serbest ticaret rejimi lehine argümanlar birçok iktisatçı tarafından ileri sürülmüş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Korumacılığın temel düşüncesini ve dolayısıyla içe dönük stratejisini, yeni kurulmakta veya gelişimini henüz tamamlamamış endüstrilerin korunması ihtiyacını vurgulayan bebek sanayi argümanı oluşturmaktadır (Bardhan, 1970). Yapısalcı teoriler (Singer, 1950; Prebisch, 1950), gelişmiş ülkelere "merkez (centre)", gelişmekte olan ülkelere "çevre (periphery)" ayrımını dikkate alarak korumacı politikaların, merkez ülkeler için bir dezavantaj, çevre ülkeler için ise bebek sanayi argümanından dolayı bir avantaj olduğunu ileri sürmektedirler.

Bhagwati (1990), gelişmekte olan ülkeler için liberal bir ticaret stratejisinin faydalı olduğunu ve kaynak tahsisinde etkinlik kazandıracağını, verimsiz yatırımları ve kira ödeme faaliyetlerini ortadan kaldıracığını, yabancı yatırımları teşvik edeceğini ve yerli ekonomi üzerindeki dinamik olumlu etkileri teşvik edeceğini savunmaktadır. Ticareti büyümenin bir motoru olarak savunanlar, aynı zamanda, endüstrinin büyük ölçekli üretim yoluyla ölçek etkileri kazanmasına, uluslararası rekabetçi baskıların bir sonucu olarak yüksek ihracat verimliliğini elde etmesine ve farklılıklardan istifade etmesine olanak tanıyan daha büyük bir uluslararası pazarın yararlarına ulaşabileceğine neden olduğunu belirtmişlerdir (Balassa, 1985; Bhagwati, 1990; Krueger, 1998). Buna ek olarak ülkelerin ithalat yapması yeni teknoloji, yeni girdi, yeni fikir ve yeni üretim tekniklerini yerel üreticilere sunduğu da belirtilmektedir (Esfahani, 1991; Feenstra vd., 1997).

Yine ticaretin iki taraflı kazanımlı bir alışveriş olduğunun ileri süren bir teori olan Heckscher-Ohlin Samuelson modeli iki ülkedeki refah kazançlarını analiz etmektedir. Modelde uluslararası ticaret, kaynakların sektörler arasında yeniden dağıtılmasını, her ülkenin üretimde görece olarak daha ucuz ve bol olan faktörü kullandığı ürünü ihraç etmesini ve üretiminde kullandığı faktörün pahalı olduğu malı ise ithal etmesini sağlayacağını savunmaktadır (Pigha-Balanika, 2013; 6). Heckscher-Ohlin-Samuelson modeline göre, ticari açıklık, gelişmekte olan ülkelerdeki büyümede ve reel ücretlerin artmasında önemli bir politikadır (Saçık, 2009; 7).

Ekonomik büyüme modellerinde, ticaret ile ekonomik büyüme oranı arasında net bir ilişki yoktur. Çağdaş büyüme modellerinden olan ve üretim faktörlerinin sadece sermaye olduğu Harrod-Domar teorisinde ticaret liberalizasyonun ekonomik büyümeye pozitif etkisi olduğu ileri sürülmektedir (Srinivansan, 1999). Fakat bu, sermayenin marjinal ürününün pozitif olması varsayımıyla mümkündür. 1950'lerde ortaya atılan ve Solow modeli de denilen Neo-Klasik büyüme modelinde ise teknolojik değişimlerin dışsal olduğu ve dış ticaretin olmadığı kapalı bir ekonomi varsayımı üzerine kurulmuştur (Berber, 2006; 142).

Ticaretten elde edilen dinamik kazanımlar, Romer (1986) ve Lucas (1988) öncülüğünde başlatılan içsel büyüme teorilerinin merkezi özelliklerinden biridir. İçsel büyüme modellerinde ticaret yönelimi ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli ilişkiler kurmak mümkündür. Modele göre ithalatın serbestleşmesinin, gelişmiş sermaye mallarının ithalat yoluyla teknoloji transferini teşvik etmesi beklenmektedir. Büyüyen ihracat gelirleri ve yüksek yabancı sermayenin girişi, teknolojik olarak üstün sermaye mallarının ithalatını arttırmaktadır. Bununla birlikte, dışa açık ekonomiler, ticareti teşvik eden teknolojik dalgalanmalardan da faydalanabilir; bu da büyümeye sebep olabilmektedir (Razzaque vd., 2003; 18). Coe ve Helpman (1995), bir ülkenin toplam faktör verimliliğinin sadece yerli Ar-Ge sermayesine değil,

aynı zamanda yabancı Ar-Ge sermayesine bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Yabancı Ar-Ge'nin yerli üretkenlik üzerinde olumlu etkileri olduğunu ve bunun bir ekonominin dış ticaret serbestleşmesinin derecesinden daha önemli olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Grossman ve Helpman (1991), Barro ve Sala-i Martin (1995), Romer (1993) ve Edwards (1998), Wacziarg (2001), Rodriguez and Rodrik (2001), Sinha ve Sinha (1996), Chang vd. (2009), dışa açık ticaret politikasının ekonomik büyümeye olumlu katkı yaptığını savunmuşlardır. Ayrıca, bir ekonominin dışa açılması, sanayileşmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmelerden kaynaklanan olumlu yayılma etkileri nedeniyle üretimde daha büyük ölçekli üretime yol açarak ekonomik büyüme oranını hızlandırabilmektedir.

3. Literatür İncelemesi

Genel olarak ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmalara ilişkin literatür taraması aşağıdaki Tablo 1'de sunulmaktadır. Tablo 1'de söz konusu değişkenler hakkında gerçekleştirilen ampirik çalışmalarda kullanılan örneklem, çalışmanın kimler tarafından yapıldığı, hangi yıllara ait veri setinin kullanıldığı, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin neler olduğu, kullanılan ekonometrik yöntemin ne olduğu ve hipoteze ilişkin bulgular gösterilmektedir.

Tablo-1: Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Literatür Taraması

No	Yazarlar	Örneklem	Dönem	Yöntem	B. sız Değişken	Nedensellik
1.	Yanikkaya (2003)	109 Ülke	1970-1997	Panel Nedensellik	Open	Open→Gdpp ⁺
2.	Chang, Kaltani ve Loayza (2009)	82 ülke	1996-2000	GMM (Dinamik Panel)	Open	Open→Gdpp ⁺
3.	Gries ve Redlin (2012)	158 Ülke	1970-2009	GMM (Dinamik Panel)	Open	Farklı ülke gruplarında farklı sonuçlar ortaya konulmuştur.
4.	Ulaşan (2012)	Geçiş ve Gelişmiş ülkeler	1960-2000	Panel Nedensellik	Open	Farklı ülke gruplarında farklı sonuçlar ortaya konulmuştur.
5.	Sandalcılar (2012)	BRIC ülkeleri	1993-2010	Panel Nedensellik	Open	Kısa ve uzun dönemde ihracat ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler ortaya çıkarmaktadır.
6.	Gül ve Kamacı (2012)	19 Ülke	1993-2010	Panel Nedensellik	EX, IM	Gelişmiş ülkelerde: IM→Gdp varken, gelişmekte olan ülkelerde: IM→Gdp ve EX→Gdp
7.	Gül, Kamacı ve Konya (2013)	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Türkiye	1994-2010	Panel Nedensellik	EX, IM	Uzun dönemde büyüme ve dış ticaret arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
8.	Bourdon, Mauel ve Vijil (2013)	157 Ülke	1995-2009	GMM (Dinamik Panel)	Open	Farklı ülke gruplarında farklı sonuçlar ortaya konulurken ihracatın çeşitlendiği ülkelerde Ticari Dışa Açıklık Ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yaratmaktadır.
9.	Dao (2015)	71 Ülke	1980-2010	OLS	Open	Open→Gdp ⁺
10.	Kaya ve Şahin (2015)	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin	1995-2013	Panel EKK (Dinamik)	Op	Büyüme ve dış ticaret arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
11.	İdris, Yusop ve Habibullah (2016)	87 gelişmiş ülke	1977-2011	GMM (Dinamik Panel)	Open	Ticari Dışa Açıklık Ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratmaktadır.
12.	Topallı (2016)	Brezilya, Rusya,	1982-2013	Panel Bootstrap	Open, FDI	Open↔Gdp

		Hindistan, Çin, Güney Afrika		Nedensellik		
13.	Silajdzic ve Mehic (2017)	AB Geçiş ülkeleri	1992-2014	CCE	Open	Ticari Dışa Açıklık Ekonomik büyüme üzerinde teknoloji yoğun üretim yapan ülkelerde pozitif etki yaratmaktadır.

Not: Open: Ticari Dışa açıklığı, FDI: Doğrudan yabancı yatırımları, GDP: Gayri safi yurt içi hasılayı, Gdpp: Kişi başına Gayri safi yurt içi hasılayı, →+: Pozitif etkinin olduğunu, ↔: İki yönlü nedenselliği, →: Nedenselliğin yönünü, EX: İthalat değişkenini, IM: İhracat değişkeni GMM: Genelleştirilmiş momentler tahmincisi, CCE: Ortak İlişkili Etkiler tahmincisi, OLS: En küçük kareler tahmincisini ifade etmektedir.

Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilirken teorik çerçeve ile uyumlu ve literatürdeki ilgili yerli ve yabancı çalışmalardan da faydalanılarak geliştirilen büyüme modeli fonksiyonu esas alınmıştır.

4. Veri ve Yöntem

Çalışmanın literatür kısmında, ticari dışa açıklık üzerinde etkili olan değişkenlerin neler olduğu ve bunların etki mekanizmalarının nasıl ortaya çıktığı hakkında öngörüler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda teorik altyapının ampirik olarak test edilmesi ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konmasında ve politika belirlenmesinde önem taşımaktadır. Ayrıca teorik bir modelin savunduğu hipotezlerin ampirik analizlerde farklı sonuçlar göstermesi değişik ekonomik yapılara sahip ülke ve hatta ülke gruplarında farklılık göstermesi mümkündür.

Bu çalışmada, makroekonomik değişkenlerden ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini panel veri yöntemleri kullanarak analiz edilecektir. Sonuç olarak böyle bir çalışma, uygulamalı literatürdeki bazı eksiklikleri ortadan kaldırırken ekonomik büyüme literatüründe daha önce kullanılmayan bazı panel veri analizi yöntemleri uygulayan bir çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Literatürdeki çalışmalardan ise uygulanan yöntem ve örneklem noktasında ayrılmaktadır.

Bu çalışmada IMF'nin 18 yükselen piyasa ekonomisi veri setinden oluşan bir model oluşturulmuştur. Ancak IMF'nin listesinde yer alan bazı ülkeler veri setlerinde ki eksikliklerden dolayı çıkarılmış ve analizler 18 yükselen piyasa ekonomisi (Arjantin, Bangladeş, Brezilya, Çin, Endonezya, Filipinler, G. Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika, Pakistan, Peru, Polonya, Romanya, Rusya, Şili, Türkiye, Venezuela) için gerçekleştirilmiştir. Ampirik analizlerden önce, analizlerde kullanılacak veri seti ve ele alınacak ülke grupları açıklanacaktır. Değişkenler arasındaki etkileşimde eşitlik 1 de yer alan fonksiyon tanımlanmıştır.

$$GDPP = f(OPEN) \quad (1)$$

Burada;

GDPP: Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'yı (ABD dolar)

OPEN: Ticari Dışa açıklığı,

temsilen modele dahil edilmiştir. Modeldeki verilerin özellikleri ve kaynakları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo-2: Değişkenlerin Açıklanması

<i>Simgesi</i>	<i>Açıklaması</i>	<i>Kaynağı ve Dönemi</i>
GDPP	Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Dünya Bankası, WDI, 1992-2015
OPEN	Ticari Dışa açıklık Oranı [(İthalat+İhracat)/GSYİH]*100]	Dünya Bankası, WDI, 1992-2015

Modelde kullanılan verilerin tamamı dünya bankası online veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin tamamının aynı veri tabanından elde edilmesi ve analizlerin tutarlılığı açısından önemlidir. Analizlerde kullanılan ülkeler Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo-3: Örneklem ülkeler

1	Arjantin	10	Meksika
2	Bangladeş	11	Pakistan
3	Brezilya	12	Peru
4	Çin	13	Polonya
5	Endonezya	14	Romanya
6	Filipinler	15	Rusya
7	Güney Afrika	16	Şili
8	Hindistan	17	Türkiye
9	Kolombiya	18	Venezuela

Modelde kullanılan değişkenlerin öncelikle logaritmaları alınmıştır. Modelin logaritmik hale dönüştürülmesi hem modelin ampirik olarak tahminini hem de açıklayıcı değişkenlere ait esnekliklerin elde edilmesini sağlamaktadır. Modelin logaritmik formu eşitlik (2)'de tanımlandığı gibi yazılabilir.

$$\ln GDP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln OPEN_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

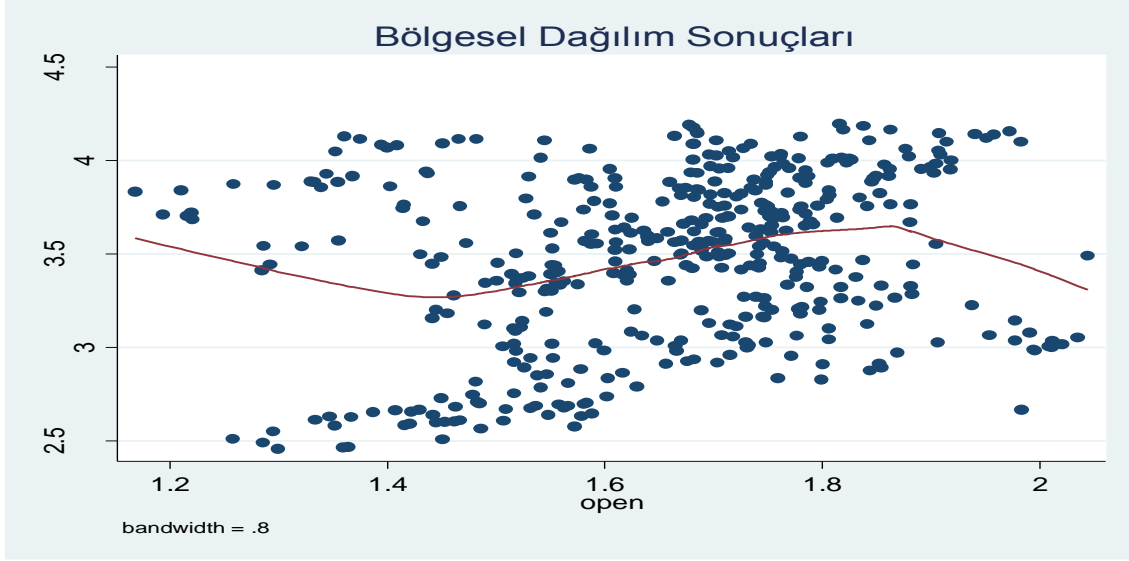
burada $i = 1, \dots, N$ yatay kesit sayısını ve $t = 1, \dots, T$ zaman boyutunu göstermektedir.

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada ele alınan ülkelerde eşitlik 2 de yer verilen değişkenlerin eş anlı grafiği aşağıda şekil-1 de gösterilmektedir.

Şekil-1: Ülkelere ait Serilerin Grafikselleştirilmesi

Şekil-1 de görüldüğü üzere KBGSYİH (GDPP) ve ticari dışa açıklık (OPEN) değişkenleri dalgalı bir seyir izlemektedir. Grafikte dikkat çeken hususlardan bir diğeri ise Arjantin, Brezilya, Endonezya, Rusya, Türkiye ve Venezuela'nın lnGDPP değerindeki dalgalanmaların benzer dönemlere denk gelmesi ve bu ülkelerin lnGDPP değerlerinin halen kırılğan olduğu gözlenmektedir. Diğer yandan Çin, Hindistan ve Romanya ise lnGDPP değerleri açısından istikrarlı bir grafiğe sahiptirler. Aynı grafikte yer verilen ticari dışa açıklık (lnopen) ise tüm ülkelerde lnGDPP ye oranla daha istikrarlı bir seyir izlemekte ve dalgalanmaların görece daha az olduğu gözlenmektedir. Ancak Arjantin, Endonezya, Meksika ve Rusya da bu durum geçerli değildir. Söz konusu ülkelerde lnOPEN değerleri de dalgalı bir seyir izlemektedir.

Şekil-2: Panele ait Ağırlaştırılmış Bölgesel Dağılım Sonuçları

Diğer yandan ağırlaştırılmış bölgesel dağılım (locally weighted smoothing) grafiğinde (Şekil-2) yoğunlaşmış noktalar serilerin birbirleri ile ilintili olduğunu göstermektedir. Essaadi vd. (2007), dalgalanmaların yüksek olması ile korelasyonun yüksek olmasının birbiriyle ilintili olduğunu belirtmektedir. Seriler yıllar itibari ile trendden uzak bir seyir izlemektedir. Bu da örnekte yer alan ülkelerin heterojen bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo-4: Tanımlayıcı İstatistikler

	GDPP	OPEN
Ortalama	3.471	1.658
Medyan	3.540	1.685
Maksimum	4.197	2.043
Minimum	2.455	1.168
Std. Hata	0.450	0.171
Çarpıklık	-0.434	-0.374
Basıklık	2.199	2.869
Jarque-Bera	25.095	10.387
Olasılık	0.000	0.005
Gözlem	431	431

Serilere ait tanımlayıcı istatistikler tablo 4'de sunulmaktadır. Kurulan modelin tutarlılığı ve doğruluğu açısından yapılan ön testler önem arz etmektedir. Uygulamalar ve tahminlerde veriler çarpıklıkları açısından değerlendirildiğinde değişkenlerin sola çarpık olduğu söylenebilir.

4.2. Ampirik Bulgular

Kurulan modellerden elde edilen ekonometrik bulgular sırasıyla tablolar halinde çalışmanın bu kısmında sunulmakta ve teorik çerçeve ile birlikte ele alınmaktadır. Sonuçlar ilk olarak serilerin durağanlığının sınındığı birim kök test sonuçları, daha sonra da değişkenlerin arasındaki nedenselliğin yönünü gösteren çeşitli panel nedensellik testleri yardımıyla sunulmaktadır.

4.2.1. Panel Birim Kök Test Sonuçları

Tablo-5: Panel Birim Kök Test Sonuçları (Seviyede)

		Seviye (Level)		Sabit+Trend	
		Sabit	Olasılık	İstatistik	Olasılık
lnGDPP	LLC	-1.034	0.150	1.432	0.924
	IPS	2.866	0.997	1.430	0.923
	Hadri	13.354	0.000	5.565	0.000
lnOPEN	LLC	-3.327	0.000	-1.152	0.124
	IPS	-1.691	0.045	-0.606	0.272
	Hadri	10.968	0.000	7.304	0.000

Ekonometrik analizler gerçekleştirilirken modelde kullanılan her bir değişkenin birim kök özellikleri önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda çalışmanın ekonometrik uygulama bölümünde öncelikle panel birim kök analizlerine yer verilmiştir. Yer verilen serilerin hem düzey hem de birinci farkları için birim kök testleri uygulanmış ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Birim kök testleri, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin saptanması ve ayrıştırılması açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Tablo-6: Panel Birim Kök Test Sonuçları (Birinci Farkta)

		Birinci Fark (First Difference)		Sabit+Trend	
		Sabit	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ΔlnGDPP	LLC	-5.688	0.000	-4.320	0.000***
	IPS	-6.029	0.000	-3.178	0.000***
	Hadri	-0.753	0.774	4.773	0.000
ΔlnOPEN	Hadri	-0.883	0.811	3.091	0.001***
	LLC	-8.935	0.000	-7.569	0.000***
	IPS	-9.421	0.000	-7.439	0.000***
	Hadri	3.462	0.000	5.082	0.000***

Not: ***, % 1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Uygulanan LLC (Levin, Lin ve Chu (2002)), IPS (Im, Pesaran ve Shin (2003)), Hadri (2000) testleri KBGSYİH'nın (*lnGDPP*) düzeyde durağan olmadığı ancak birinci farkında durağan hale geldiğini göstermektedir.

Birim kök testlerinden elde edilen bulgular değişkenlerin (*lnGDPP* ve *lnOPEN*) birinci farkında durağan olduğunu göstermektedir. Bu bulgular yer verilen örneklem ülkelere (18 yükselen ekonomi) ait değişkenlerde meydana gelen şokların etkilerinin kısa dönemde çeşitli araçlar veya piyasa mekanizması aracılığı ortadan kalktığını göstermektedir. Serinin birinci farkları alındığında durağan hale gelmiş olması, uzun dönemde dalgalanma sorunlarının olmadığını göstermektedir.

Panel birim kök testleri, her iki değişkenin de düzey değerlerinin durağan olup olmadığı konusunda tam bir tutarlılık göstermektedir. Modelde kullanılan seriler, temel varsayımlarından biri olan -serilerin birinci dereceden bütünlük olması (I (1)) gerektiği- koşulunu sağlamış olmaktadır.

4.2.2. Panel Nedensellik Sonuçları

Eşitlik 2 de yer verilen modele dair değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı üç yöntem yardımı ile incelenmiştir. Bunlardan ilki; Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından gerçekleştirilen panel Granger nedensellik yöntemidir. Kullanılan bu yöntemin kimi avantajları bulunmaktadır. Örneğin bir ülke açısından geçerli olan iktisadi bir olguda nedensellik ilişkisinin diğer ülkeler içinde geçerli olma olasılığı yüksek olabilir. Bu bağlamda uygulanan bu yöntem sayesinde daha fazla gözlem ile nedensellik testi daha

etkin bir şekilde test edilmektedir. Dumitrescu-Hurlin panel Granger nedensellik testinde, temel hipotez altında homojen Granger nedensellik ilişkisinin yokluğu, en az bir yatay kesitte bu ilişkinin var olduğu alternatif hipotezine karşı sınanmaktadır (Gülmez, 2015; 27).

Eşitlik 2 için yapılan Dumitrescu-Hurlin panel Granger nedensellik testinin sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo-7: Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları

<i>Z^{HNC} Test İstatistiği</i>			
(Eşitlik-2)			
	k=1	k=2	Yorum
$\Delta \ln \text{OPEN} \Rightarrow \Delta \ln \text{GDPP}$	0.77 [0.4060]	1.67 [0.3239]	Ticari dışa açıklıktan Kişi başı gayri safi hasılaya doğru herhangi bir nedensellik yoktur.
$\Delta \ln \text{GDPP} \Rightarrow \Delta \ln \text{OPEN}$	2.09 [0.0165]**	4.05 [0.0045]***	Kişi başı gayri safi hasıladan Ticari dışa açıklığa doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.

Not: **,*** işareti % 1 ve % 5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. k=1 ve k=2 gerçekleştirilen teste gecikme sayısını ifade etmektedir. [] içindeki değerler sonuçlarının istatistik anlamlılık düzeyini gösteren p olasılık değerini ifade etmektedir.

Buna göre; 18 yükselen ülke ekonomisi için oluşturulan panel seti için bir ve iki gecikme uzunluğunda kişi başı gayri safi hasıladan ticari dışa açıklığa doğru olmak üzere tek yönlü Granger nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan analizde bir ve iki gecikme uzunluğunda ticari dışa açıklıktan kişi başı gayri safi hasılaya doğru istatistiki açıdan herhangi bir anlamlı bulgu elde edilmemiştir.

Çalışmada tercih edilen diğer nedensellik testi ise Emirmahmutoglu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen panel nedensellik yaklaşımıdır. Bu yöntemde değişkenlerin durağan ya da eşbütünleşik olup olmadığına bakılmaksızın ülkeler arası heterojenliğin geçerli olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu varsayım, yöntemde bir esneklik kazandırmaktadır. Yöntemdeki bu esnekliğe ek olarak, Emirmahmutoglu ve Köse (2011) nedensellik testi aynı zamanda yatay kesit bağımlılığını da dikkate almakta ve kritik değerler bootstrap dağılımlarından türetilmektedir. Tablo 8’de söz konusu testin sonuçları sunulmaktadır.

Tablo-8: Bootstrap Nedensellik test sonuçları (Emirmahmutoglu ve Köse, 2011)

Ülkeler	k_i	Open \nrightarrow Gdpp		Gdpp \nrightarrow Open	
		Hipotezi		Hipotezi	
		W_i	P_i	W_i	P_i
Arjantin	1	1.929	0.165	2.415	0.120
Bangladeş	1	0.420	0.517	0.003	0.959
Brezilya	1	0.254	0.614	2.862*	0.091*
Çin	3	7.415**	0.060	6.132	0.105
Endonezya	1	0.191	0.662	0.004	0.949
Filipinler	2	7.522**	0.023	8.020***	0.018
G. Afrika	2	1.324	0.516	1.572	0.456
Hindistan	2	8.627***	0.013	15.840***	0.000
Kolombiya	1	0.435	0.509	5.625***	0.018
Meksika	3	1.362	0.714	5.612	0.132
Pakistan	1	0.009	0.923	1.111	0.292
Peru	3	0.724	0.868	0.687	0.876
Polonya	1	0.529	0.467	0.784	0.376
Romanya	3	18.94***	0.000	8.057**	0.045**
Rusya	2	4.583	0.101	6.761**	0.034**
Şili	2	2.852	0.240	0.866	0.648
Türkiye	1	1.059	0.303	1.890	0.169
Venezuela	1	1.512	0.219	0.011	0.916
Fisher Test İst.		63.035***	0.004	73.525***	0.000
			[0.731]		[0.769]

Not 1: \nrightarrow ifadesi nedenselliğin yönünü göstermektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir. k_i ile ifade edilen gecikme sayısı 3 olarak Akeike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. W_i , Wald istatistik değerini, P_i , olasılık değerini göstermektedir. Bu test 1000 bootstrap ile uygulanmıştır. [] içindeki değerler panel genel sonuçlarının istatistik anlamlılık düzeyini gösteren bootstrap p olasılık değerini ifade etmektedir.

Tablo-8 de yer alan sonuçlar üç grupta incelenebilir. İlk olarak ticari dışa açıklıktan kişi başı gayri safi hasılaya doğru nedenselliğin istatistiki açıdan anlamlı olduğu ülkelerdir, bunlar sıralanırsa; Çin, Filipinler, Hindistan ve Romanya’da ticari dışa açıklıktan kişi başı gayri safi hasılaya doğru tek yönlü Granger nedensellik olduğu görülmektedir. Bu ülkelere ait anlamlılık düzeyinin sırasıyla Çin ve Filipinlerde %5, Hindistan ve Romanya’da ise %10 olduğu görülmektedir. İkinci grup ise kişi başı gayri safi hasılaya ticari dışa açıklığa doğru nedenselliğin istatistiki açıdan anlamlı ülkelerdir, bunlar sıralandığında; Brezilya, Filipinler, Hindistan, Kolombiya, Romanya ve Rusya’da kişi başı gayri safi hasılaya ticari dışa açıklığa doğru Granger nedensellik olduğu görülmektedir. Bu ikinci grupta yer alan ülkelere ait anlamlılık düzeyinin sırasıyla Brezilya %10, Filipinler, Hindistan ve Kolombiya’da %1, Romanya ve Rusya’da ise %5 olduğu görülmektedir. Son olarak değişkenler arasındaki ilişkide çift yönlü nedenselliğin olduğu ülkeler sıralandığında; Filipinler, Hindistan ve Romanya’da değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülmektedir.

Son olarak çalışmada, eğim katsayılarının heterojen olma ihtimalini ve yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran, Konya tarafından geliştirilmiş, “bootstrap panel Granger nedensellik testi” uygulanmıştır. Bu test için birim kök ve eşbütünlük gibi ön testler gerekmemekte iken değişkenlerin de düzey değerleri kullanılmaktadır (Konya, 2006). Ayrıca bu testte, her bir ülke için tahmin edilen nedenselliğin yönünde, ülkelere ait bootstrap kritik değerleri, Wald testlerine dayanılarak test edildiğinden, tüm yatay kesitler için tek ve ortak bir hipotez öngörülmektedir (Menyah vd., 2014). Aşağıda Tablo 9’da bu testten elde edilen sonuçlara yer verilmektedir.

Tablo-9: Bootstrap nedensellik test Sonuçları (Konya, 2006)

Ülkeler	H ₀ : Open ≠> Gdpp				H ₀ : Gdpp ≠> Open			
	Wald Testi	Bootstrap Kritik Değer			Wald Testi	Bootstrap Kritik Değer		
		%1	%5	%10		%1	%5	%10
Arjantin	1.709	71.937	41.652	28.502	6.022	153.802	84.454	61.837
Bangladeş	12.750	212.423	61.070	40.091	11.309	230.844	148.280	113.054
Brezilya	1.699	30.516	19.266	15.069	1.134	8.846	4.417	2.286
Çin	63.644*	132.862	78.520	59.043	5.057	13.742	7.960	6.107
Endonezya	9.330	1856.656	941.200	585.584	2.499	105.975	62.145	44.524
Filipinler	1.618	91.409	52.502	35.483	26.860*	43.461	28.601	23.294
G. Afrika	2.357	24.296	9.132	5.772	15.499*	42.857	22.320	14.567
Hindistan	19.245	219.593	123.996	80.212	2.710	309.716	165.680	123.994
Kolombiya	17.436	416.899	153.114	107.404	6.396	27.542	13.981	9.241
Meksika	60.108**	138.810	49.587	32.288	20.348	98.392	46.836	29.562
Pakistan	2.102	44.881	26.204	18.097	3.474	14.168	7.703	5.295
Peru	18.363	188.548	118.884	92.195	17.070	77.825	44.779	33.028
Polonya	40.139	449.293	260.543	192.820	14.699	287.465	152.706	117.877
Romanya	83.705*	152.197	99.912	72.398	5.126	32.176	20.100	14.466
Rusya	3.468	71.864	34.325	21.365	21.671	50.569	33.712	24.157
Şili	5.274	205.951	101.172	69.267	0.600	69.990	30.197	21.312

Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri

Türkiye	46.179**	49.214	25.972	18.653	8.302	67.151	32.408	22.695
Venezuela	10.231	49.698	24.307	15.462	3.800	32.421	17.552	11.238

Not 1: #> ifadesi nedenselliğin yönünü göstermektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir. Gecikme sayısı 3 olarak Akeike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Bu test 1000 bootstrap ile uygulanmıştır.

Benzer şekilde Tablo-9 da yer alan sonuçlar da üç grupta incelenebilir. İlki ticari dışa açıklıktan kişi başı gayri safi hasılaya doğru nedenselliğin geçerli olduğu ülkelerdir. Çin, Meksika, Romanya ve Türkiye’de ticari dışa açıklık kişi başı gayri safi hasılanın nedeni değildir şeklindeki hipotez ülkelere göre farklı anlamlılık düzeylerinde reddedilmekte ve alternatif hipotez (nedensellik vardır) kabul edilmektedir. İkinci grup ise kişi başı gayri safi hasıladan ticari dışa açıklığa doğru nedenselliğin istatistiki açıdan anlamlı olduğu ülkelere oluşmaktadır. Bu ülkeler Filipinler ve Güney Afrika olarak sıralanabilir. Üçüncü grupta, modelde yer verilen iki değişken arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler Arjantin, Bangladeş, Brezilya, Endonezya, Hindistan, Kolombiya, Pakistan, Peru, Polonya, Rusya ve Şili olarak sıralanabilir.

Çalışmada uygulanan Kónya (2006), Emirmahmutoglu ve Köse (2011) nedensellik testlerine ait sonuçların ortak noktası dikkat çekmektedir. Örneğin Çin ve Romanya her iki test sonuçlarında da ticari dışa açıklıktan kişi başı gayri safi hasılaya doğru nedenselliği teyit etmektedir. Diğer yandan, Filipinler’e ait sonuçlar ise (her iki test sonuçlarında da) kişi başı gayri safi hasıladan ticari dışa açıklığa doğru nedenselliğin geçerli olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Çalışma, 18 yükselen piyasa ekonomisinin, 1992-2015 yılları arasındaki ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme verileri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi etkilediği benzer şekilde ekonomik büyümenin ticari dışa açıklığı desteklediği hipotezinin kimi gelişmekte olan ülkelerde farklı anlamlılık düzeylerinde geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar literatürdeki benzer çalışmalardan elde edilen bulgular ile de örtüşmektedir. Örneğin Silajdzic ve Mehic (2017)’in çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar arasında teknoloji ihraç eden geçiş ülkelerinde söz konusu hipotezin geçerli olduğu vurgulanmakta iken bu çalışmanın sonuçlarında da Romanya için benzer sonuçlar elde edilmiştir. Nitekim Romanya, Avrupa Birliği sürecinde teknolojik yatırımlar konusunda dikkat çekmektedir. Diğer yandan Topallı (2016)’nın çalışmasında Çin’e ait benzer sonuçlar bulunmaktadır.

Son olarak Filipinler hakkında birkaç önemli hususu belirtmekte fayda var. Filipinlerin başlıca dış ticaret ortakları arasında Çin bulunmaktadır. Filipinler teknoloji yoğun üretimi ile ihracat ve ithalatta oldukça büyük bir ölçüğe sahiptir. Bu iki ülke arasındaki dış ticaret bağı bu çalışmanın sonuçları ile de desteklenmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar genel olarak, uluslararası ticaretteki geçmiş dönemlerdeki liberalizasyon çabalarına rağmen, 18 yükselen piyasa ekonomisi ülkelerinde ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeye öncülük ettiği hipotezine hala sınırlı destek verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda ekonomik büyümenin temel unsurlarının değişik makro ekonomi göstergeler ile de desteklenmesi gerekliliğini göstermektedir. Ancak konu hakkında ki bir diğer husus; ileri teknoloji ürünü ihraç eden ülkelerin ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik yönü dikkat çekmekte ve ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Atamtürk, B. (2007). “Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Finansal Serbestleşmenin İç Tasarruflar Üzerine Etkisi”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, sayı: 23, s.75-89.
- Balassa, B. (1985). “Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries After the 1973 Oil Shock”, Journal of Development Economics, vol: 18, s.23-35.
- Bardhan, P. K. Economic Growth, Development and Foreign Trade, New York: Wiley, 1970.
- Barro R., J. ve Sala-İ-Martin X. Economic Growth, McGraw-Hill, Cambridge, MA, 1995.
- Bhagwati, J. N. (1990). “Export Promoting Trade Strategy: Issues and Evidence”, in Milner, C.R. (ed) Export Promotion Strategies: Theory and Evidence from Developing Countries, New York University Press.

- Berber, Metin. İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Trabzon, Derya Kitabevi, 2006.
- Bouoiyour, J. (2003). "Trade and GDP Growth in Morocco: Short-run or Long-run Causality ?", Brazilian Journal of Business and Economics , vol: 3 (2), s.14-21.
- Breitung, J. (2005). "A Parametric Approach to The Estimation of Cointegration Vectors in Panel Data", Econometric Reviews, vol: 24, s.151-173.
- Bourdon, M., Mouél, C. ve Vijil, M. (2013). "The Relationship Between Trade Openness and Aconomic Growth: Some New Insights on The Openness Measurement Issue", Hall- Archives, Ouvertes. Fr, Hal Id: 00729399, s.1-18.
- Chang R., Kaltan, L. ve Loayza, N. (2009). "Openness can be Good for Growth: The Role of Policy Complementarities", Journal of Development Economics, vol: 90, s.33-49.
- Coe, D. ve Helpman, T. (1995). "International R&D Spillovers", European Economic Review, vol: 39 (5), s.859-887.
- Dao, A. T. (2015). "Trade Openness and Economic Growth", The Park Place Economist, vol: 23 (1), s.44-62.
- Dumitrescu, E., I. ve Hurlin, C. (2012). "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels", Economic Modelling, vol: 29 (4), s.1450-1460.
- Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanı (WDI), [Online] Ulaşılabilir: <<http://web.worldbank.org/website/external/datastatstics/html>>, [ErişimTarihi: 04.01.2017].
- Edwards, S. (1998). "Openness, productivity and growth: What do we really know?" Economic Journal, vol: 108 (447), s.383-398.
- Emirmahmutoglu, F. ve Kose, N. (2011). "Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels", Economic Modelling, vol: 28, s.870-876.
- Esfahani, H. S. (1991). "Exports, Imports and Economic Growth in Semi-Industrialized Countries", Journal of Development Economics, vol: 35, s.93-116.
- Essaadi, E-J. ve Wajih, K. (2007). "The Asian Crisis Contagion: A Dynamic Correlation Approach Analysis", Gate Paper: 07/25.
- Feenstra, R.C., Dorsati M., Yang, T. ve Liang, C. (1997). "Testing Endogenous Growth in South Korea and Taiwan", NBER Working Paper No.6028.
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1991). "Quality Ladders in the Theory of Growth", Review of Economic Studies, vol: 58, s.43-61.
- Grossman, G. M. ve Helpman E. Innovation and Growth in the Global Economy Cambridge, MA: MIT Press, 1991.
- Gundlach, E. (1997). "Openness and Economic Growth In Developing Countries", Weltwirtschaftliches Archiv, ISSN 0043-2636, Mohr, Tübingen, vol: 133 (3), s.479-496.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). "Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, sayı: 4 (3), s.81-91.
- Gül, E., Kamacı, A. ve Konya, S. (2013). "Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği", Akademik Bakış Dergisi, sayı: 35, s.1-12.
- Gülmez, A. (2015). "OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Hava Kirliliği İlişkisi: Panel Veri Analizi", Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi, sayı: 9, s.18-30.
- Hadri, K. (2000). "Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data", Econometrics Journal, vol: 3, s.148-161.
- Idris, J., Yusop, Z. ve Habibullah, M. S. (2016). "Trade Opennes and Economic Growth: A Causality test in Panel Perspective", International Journal of Business and Society, vol: 17 (2), s.281-290.
- Kaya, Z. ve Şahin, L. (2015). "Dış ticaret hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel eşbütünleşme analiziyile değerlendirilmesi: BRIC ülkeleri (1995-2013)", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, sayı: 7 (13), s.434-446.
- Kavoussi, R. M. (1984). "Export Expansion and Economic Growth: Further Empirical Evidence", Journal of Development Economics, vol: 14, s.241-50.
- Kao, C. ve Chiang, M. H. (2000). "On The Estimation and Inference of A Cointegrated Regression in Panel Data", Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels, vol: 15, s.179-222.
- Kavoussi, R. M. (1984). "Export Expansion and Economic Growth: Further Empirical Evidence", Journal of Development Economics, vol: 14, s.241-50.

- Kónya, L. (2006). "Exports and growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries With a Panel Data Approach", *Economic Modelling*, vol: 23, s.978-992.
- Krueger, A. (1979). "Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalisation Attempts and Consequences", *Journal of Development Economics*, vol: 6 (3), s.447-451.
- Krueger, A. O. (1998). "Why Trade Liberalisation in Good for Growth", *Economic Journal*, vol: 108, s.1513-1522.
- Levin, A., Lin C. F. ve Chu, C. S. J. (2002). "Unit Root Test in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties", *Journal of Econometrics*, vol: 108 (1), s.1-24.
- Lucas, R. E. (1988). "On the mechanics of economic development", *Journal of Monetary Economics*, vol: 22, s.3-42.
- Lutkepohl, H. K. M. *Applied Time Series Econometrics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004
- Pesaran, M. ve Shin, Y. (2003). "Testing fo Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, vol: 115 (1), s.53-74.
- Menyah, K., Nazlıoğlu, Ş. ve Rufael-Wolde Y. (2014). "Financial development, trade openness and economic growth in African countries: New insight from a panel causality approach", *Economic Modelling*, vol: 37, s.386-394.
- Michaely, M. (1977). "Exports and Growth: an Empirical Investigation", *Journal of Development Economics*, vol: 4, s.49-53.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). "Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma", Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Nazlıoğlu, Ş. (2011). "World Oil and Agricultural Commodity Prices: Evidence From Nonlinear Causality", *Energy Policy*, vol: 39 (5), s.2935-2943.
- Pedroni, P. (1999). "Critical Values for Cointegration Test in Heterogeneous Panels With Multiple Regressors", *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*, vol: 61 (1), s.653-670.
- Pedroni, P. (2000). "Fully Modified OLS For Heterogeneous Cointegrated Panels", *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels*, vol: 15, s.193-130.
- Pedroni, P. (2001). "PPP Test in Cointegrated Panels", *Review of Economics and Statics*, vol: 83, s.727-931.
- Pedroni, P. (2004). "Panel Cointegration; Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Test With an Application to the PPP Hypothesis", *Econometric Theory*, vol: 20 (3), s.597-625.
- Pigka-Balanika, V. (2013). "The impact of trade openness on economic growth, Evidence in Developing Countries", *Erasmus School of Economics*, s.1-32.
- Prebisch, Y. (1950). "The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems", *Economic Bulletin for Latin America*, vol: 7, s.1-22.
- Razaque, A., B. H. Khondker, N. Ahmed ve M. K. Mujeri, (2003). "Trade liberalization and economic growth: Empirical evidence on Bangladesh", MAP technical paper, Bangladesh Institute of Development Studies.
- Rodriguez, F. ve Rodrik, D. (2001). "Trade policy and economic growth: a skeptic's guide to the cross-national evidence", *NBER Macroeconomics Annual 2000*, s.261-325.
- Romer, P. (1986). "Increasing Returns and Long-run Growth", *Journal of Political Economy*, vol: 94, s.1002-1037.
- Romer, P. (1993). "Two Strategies for Economic Development: Using Ideas and Producing Ideas", *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics, 1992*, ed. Summers, L.H; Shah, S., 63-91. Washington, D.C.: World Bank.
- Sandalcılar, A. R. (2012). "BRIC Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve İhracat Arasındaki İlişki: Panel Eş Bütünleşme ve Panel Nedensellik", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, sayı: 17 (1), s.161-179.
- Singer, H. (1950). "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries", *American Economic Review, Papers and Proceedings*, vol: 40, s.473-85.
- Silajdzic, S. ve Mehic, E. (2017). "Trade Openness and Economic Growth: Empirical Evidence from Transitions Economies", *Management International Conference, Italy*, 24-27 May, s.581-594.

- Sinha, D., ve Sinha, T. (1996). "Openness And Economic Growth: Time Series Evidence From India", Applied Economics, vol: 24, s.21-28.
- Srinivasan, T. N. (1999). "Trade orientation, trade liberalization, and economic growth", In G. R. Saxonhouse and T. N. Srinivasan (eds), Development, Duality, and the International Economic Régime. Essays in Honor of Gustav Ranis. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Syrquin, M. (1988). "Patterns of Structural Change", in H. Chenery and T. N. Srinivasan (eds) Handbook of Development Economics, Elsevier, Amsterdam.
- Timmer, P. (1988). "The Agricultural Transformation", in H. Chenery and T. N. Srinivasan (eds) Handbook of Development Economics, Elsevier, Amsterdam.
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995). "Statistical İnference in Vector Autoregressions with Possibly İntegrated Processes", Journal of Econometrics, vol: 66, s.225-250.
- Topallı, N. (2016). "Doğrudan sermaye yatırımları, Ticari dışı açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye ve BRICS Ülkeleri örnekleri", Doğuş Üniversitesi Dergisi, sayı: 17 (1), s.83-95.
- Tyler, W. G. (1981). "Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence", Journal of Development Economics, vol: 9, s.121-30.
- Uluşan, B. (2012). "Openness to International Trade and Economic Growth: ACross-Country Emprical Investigation", Economics, N. 2012/25, s.1-57.
- Wacziarg, R. (2001). "Measuring the dynamic gains from trade", World Bank Economic Review, vol: 15 (3), s.393-429.
- Yanıkaya, H. (2003). "Trade Openness and Economic Growth: A Cross-Country Emprical Investigation", Journal of Development Economics, vol: 72, s.57-89.
- Yapar, S. S. (2009). "Dış Ticaret Politikası ve Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi, sayı: 11, s.162-171.
- Yılmaz, M. (2010). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 1(8), s.241-160.
- Zellner, A. (1962). "An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regression Equations and Tests of Aggregation Bias", Journal of the American Statistical Association, vol: 57, s.500-509.